

Актуализиран поглед към цариградските българи – преглед на съществуващата научна литература

Таня Даскалова

Преброяването на българите от 2011 г. повдига в публичното пространство множество въпроси, свързани с интимността на себеопределянето. Антропологичното изследване, което департамент „Антропология” в Нов български университет започна през януари 2011 г., е посветено на една група хора (т. нар. цариградски българи), които трудно биха попаднали в статистиките на това преброяване, тъй като поради множество фактори тяхната връзка със съвременната българска държава е доста слаба. Това прави проследяването на корените и историята им трудно поради наличието на ограничено количество писмени източници и невъзможността за събиране на устни свидетелства.

Участието ми в теренното антропологично изследване на цариградските българи, осъществявано от началото на 2011 г. под научното ръководство на доц. д-р Магдалена Елчинова и с финансовата подкрепа на ЦФСР при НБУ, ми даде повод за критичен поглед към съществуващите публикации върху тази общност, тъй като един от първите етапи при изследването ѝ е свързан с проследяването на образа, изграден за нея в писмените източници на български език. Информацията, която успяхме да открием, е изключително ограничена и понякога противоречива. Името на общността се появява спорадично, много често за да назове съвсем различни групи българи, живеещи или живели някога в Цариград. Според мене, най-завършен опит за представяне на общността към момента представлява книгата на Дарина Петрова „Цариградските българи”, която създава ясна и изчерпателна предварителна представа за множество аспекти от живота на общността. В този текст коментирам предимно това изследване на Петрова, като вземам под внимание и други текстове.

Дарина Петрова завършва турска филология в Софийския университет и пише своята дисертация в Института по балканистика към БАН през 1987 г. Специализира в Германия, Австрия и САЩ. Работи в областта на българо-

турските отношения. От 1993 г. е дипломат в Министерството на външните работи. От 1995 г. до 1998 г. е вицеконсул в Генералното консулство на Република България в Истанбул и така установява директен контакт с членовете на българската общност там. Преките ѝ впечатления от работата с общността, както и с българските архиви, посветени на нея, са в основата на дългогодишното ѝ изследване, систематизирано и издадено през 2000 г. под заглавието „Цариградските българи”.

Изследването на Петрова засяга множество проблеми: възникването на общността, нейния брой, функциите ѝ, социалния и юридическия ѝ статут, институциите, които тя създава, както и общностната идентичност.

Ключов е въпросът за възникването на общността, с който започва книгата. Авторката развива две основни теории за произхода на цариградските българи, които не се изключват помежду си. И двете обхващат периода от края на XVIII – началото на XIX в. Според първата поради непрестанните набези на кърджалии и даалии на териториите, обитавани от българско население, голям брой българи търсят близостта на централната власт и затова се местят да живеят в Цариград. Другата теория намира обяснение за масовото заселване на българи в столицата на Османската империя в обществено-икономическите промени от периода, които подтикват много българи да търсят в Цариград по-добра възможност за професионална реализация.

Докато въпросът за възникването на общността се основава на ясно разграничими исторически факти, то авторката изпитва сериозни затруднения при определянето на броя на българите в мегаполиса от началото на XIX в. Според майсторът занаятчия Никола Сапунов (писмен източник от 1847 г.) те са около 48 000. Тази цифра драстично се различава от броя, който Иван Селимински заявява през 1825 г. – 100 000. Поради видимото противоречие на източниците Петрова взема средноаритметична цифра като ориентир – 80 000. Тези математически изчисления на Петрова нямат аргументирани основания и превръщат заключението ѝ в ненадеждно и научно неиздържано. От друга страна, според Пламен Божинов и Тончо Жечев през XIX в. Цариград е най-големият български град, тъй като по това време там живеят над (но колко

точно?) 40 000 българи. След преброяване на населението от 1882 г. броят на българите е едва 3 247 души. Значителното несъответствие може да бъде отдадено на три основни причини: лошата административна система и липсата на адекватни средства за преброяването на населението; миллетната система на империята, която не различава българите от другите ѝ поданици не-мюсюлмани; названието „грък“, което за периода не функционира като етническо или национално, а като „професионално“ название – по този начин всички български търговци биват пречислявани към групата на гърците. Така определянето на приблизителния брой на българското население в Цариград от началото на XIX в. се оказва „задача с повишена трудност“ и днес не разполагаме с данни, които да звучат убедително.

Независимо от размера на общността, нейните политически функции са неоспорими. От една страна, тя играе ролята на посредник между българите и централната османска власт, а от друга, е от ключово значение в борбата за църковна независимост. След обявяването на независимостта на Българската екзархия през 1870 г. българската общност в Цариград се превръща официално в покровител на всички българи от юридическа гледна точка.

Дарина Петрова проследява също и промените в социалния и юридическия статут на членовете на общността с помощта на исторически преглед. Оказва се, че след Освобождението на България те изцяло зависят от външната политика на двете съседки. Докато до 1878 г. българите са поданици на империята, то това се променя след Освобождението, когато макар и за кратко се наблюдава толерантност към общността. В годините около младотурската революция и обявяването на независимостта на България желанието за изтласкване на българите от Цариград минава на преден план. Същевременно, във връзка с бързата урбанизация от началото на XX в. много от занаятите, с които българите са изкарвали прехраната си, западат поради появата на масови и механизирани способности на производство. Този упадък допълнително усложнява социалното състояние на общността и голяма част от нея емигрира към други държави (най-често България и САЩ). През 1912 и 1913 г. (Балканските войни) българската общност в Цариград е „попълнена“ от

изселници от Македония. Въпреки тези преселения с подписването на Лозанския мирен договор през 1923 г., когато се обсъждат и правата на малцинствените групи в Османската империя, съществуването на българска общност не е официално признато, което според Петрова предполага сливането на нейните членове с други малцинствени групи.

Независимо от юридическия ѝ статут, българската общност в Истанбул създава и поддържа множество институции: Българската екзархия от края на XIX в., както и по-съвременните Благодетелно братство „Йосиф I“, Благотворително дружество „Радост“, българската болница „Евлоги Георгиев“. Наличието на тези организации е от изключителна важност за потвърждаването на груповата идентичност на общността. Според авторката, българите в Цариград се чувстват различни спрямо всички заобикалящи ги и често изтъкват непромененото състояние на своите добродетели. Те твърдят, че поради затвореността на групата са успели да консервират националните добродетели „отпреди“ и че всъщност са пример за „истински българи“. Затова и благотворителността е толкова разпространена сред тях (както личи от институциите). Въпреки своеобразната гордост, с която говорят за своите положителни черти, те все пак избягват публично да обявяват произхода си и често извън общността се определят като турци, гърци и др.

Авторката прави кратък анализ на езика, който се говори от общността. Тя смята, че българският е сравнително изгубен, което в голяма степен отдава на затварянето на българското училище през 1972 г. Въпреки това членовете на общността запазват християнските си малки имена, но при образуването на фамилните им имена се наблюдава премахване на българската наставка -ев/-ов и заместването ѝ с турската –лу/-олу.

В заключение на своето изследване Дарина Петрова прави прогноза за бъдещето на общността на цариградските българи. Множеството смесени бракове и емиграцията днес водят до постепенното претопяване на общността и загубата на общностна идентичност на тези 500 човека (според Петрова). Поради факта, че броят на цариградските българи нараства само от ниските стойности на естествения прираст, бъдещето на групата изглежда обречено и, както

наблюдава авторката, се долавя „...трайна тенденция за самоизчерпването и постепенното изчезване на общността”.

Книгата на Дарина Петрова поставя множество въпроси пред теренното антропологично изследване, което ние започнахме. Много от спорните и неясни моменти в текста подлежат на уточнение и допълнение. Двата проекта не следва да бъдат разглеждани като напълно припокриващи се, тъй като методологията на тяхното осъществяване е различна. Петрова разчита най-вече на архивни материали и характерът на нейната работа е по-скоро исторически. Нашата работа е свързана с теренните проучвания и се основава най-вече на пряко наблюдение, интервюиране и записване на автобиографични наративи от членове на общността. В контекста на антропологичното изследване ще се потърсят обяснения за това как общността вижда и конструира своята идентичност в съвременната ситуация, как се пресичат идентификациите, свързани с локалността, етничността и гражданството, в изграждането на публичния образ на общността и разбирането ѝ за българското. Отсъствието на други теренни описания на цариградските българи превръща изследването на департамент „Антропология” към Нов български университет в полезно познавателно начинание, което предоставя възможността за среща отблизо с исторически формирала се група българи, за чието съществуване няма как да научите от официалните статистики на България.

Библиография:

Петрова, Д. *Цариградските българи*, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, С., 2000

Жечев, Т. *Българските светини в Цариград*, Балкани, С., 1993

Божинов, Пл. *Цариградските българи и акцията в защита на националните интереси след Априлското въстание*, Исторически преглед, 5-6/2001